

psiha i psihologija u socijalnom ključu

gordana jovanović

A. Lorenzer: *Intimnost i socijalna javnog čovjeka*; J. Kristeva: *Moći užasa*; S. Ferenczi: *Thalassa*
N. Brown: *Život protiv smrti*; H. Kohut: *Analiza sebstva* (Naprijed, Zagreb 1990.

Još uvek je zavodljivo jednostavno misliti da se nastanak psihologije kao nauke zbijao kao čin otvaranja Vuntove (W. Wundt) laboratorije za eksperimentalnu psihologiju u Lajpcigcu 1879. godine. Jednostavnost može biti cenjena estetska ili možda psihološka kategorija, ali ona nipošto nije atribut istine. Ova jednostavna priča o nastanku psihologije ima mnogo čak mitologiziranih elemenata (zar nas u izvesnom smislu ne podseća na priče o stvaranju u jednou danu?)

Rekonstrukcija nastanka psihologije zahtjevala bi praćenje istorijskog nastanka socijalnih uslova i potreba za psihološkim naučnim znanjem. To što je psihologija kao nauka nastala u doba individualizma, kad su se u socijalnom životu uspostavili uslovi da čovek kao individua bude i preduzetnik i, recimo, solo pevač, nipošto nije slučajnost. Predmet psihologije jesu upravo saznanji, emotivni, motivacioni procesi koji se zbivaju u individuu.

Institucionalizovanje psihologije jeste odgovor na socijalnu i teorijsku potrebu postavljenu sklopom socijalnog sveta (npr. potreba za masovnim sistematsizovanim obrazovanjem zahteva, između ostalog, poznavanje individualnih uslova, sve do elementarnih procesa opažanja, pažnje, mišljenja itd.). I dalji razvoj psihologije, kao i svake nauke, jeste socijalno određen proces formulisanja problema, organizovanja istraživanja, priznavanja »istine« od strane zajednice istraživača itd.

Važan elemenat socijalnog života nauke čini objavljivanje i recepcija naučne literature. Recepcija nauke najčešće pokazuje kako sama nauka stvara, ili bar menja svoj predmet saznanja i istraživanja (stavove, ponašanje, vrednosti ljudi).

Ovakvo poimanje nastanka i razvoja psihologije dobije potvrde u postpozitivističkim teorijama nauke, u teoriji socijalnog konstrukcionizma (npr. K. Gergen), u drugaćijem poimanju istorije (kao istorije mentaliteta) itd.

Ovo je kontekst u kome bih želela da razmatram knjigu Alfreda Lorencera (Lorenzer) *Intimnost i socijalna patnja* objavljenu u izvanrednoj biblioteci »Psiha« zagrebačkog izdavača Naprijed.

Već deset godina ova jedinstvena biblioteka donosi ključna dela svetske psihologije ili drugih disciplina koje dopiru do psiholoških problema. Reč je, razume se, o knjigama. To znači da su psihološki problemi takvi i tako razmatrani da su mogli da narastu do knjige. A knjiga iz psihologije, naravno ne svojim putem, nego sadržinskim pretpostavkama koje uopšte čine mogućnom takvu formu, jeste suvereniji sagovornik i laicima i drugim disciplinama. Naravno, knjige ne mogu da zastupaju celokupnu psihološku proizvodnju (članke u časopisima), ali su one svakako naj-

pogodnije i najvažnije za recepcione svrhe. To čitavom poduhvatu daje obeležje izuzetno odgovornog socijalnog čina.

Biblioteka »Psiha« zagrebačkog »Naprijed« uzornog je dometa. I istorijski i problemski raspon, određeni su, tako se bar čini autoru ovog prikaza, jednim kriterijumom relevantnosti (ili, valjanosti, kako se to u psihologiji kaže) koji bi trebalo da obezbedi komunikabilnost »knjiške« psihologije za intuitivno laičko i druge vrste nepsihološkog razumevanja psihologije.

Briga za recepciju iskazuje se i obaveznim pogovorima, indeksima imena i pojmove. Ovakvim postignućima urednici biblioteke često prevazilaze i originalno izdanje knjige. To važi i za knjigu Alfreda Lorencera objavljenu u originalu kod jednog od najuglednijih nemackih izdavača S. Fisera (Fischer). Prevedeno izdanje svojom recepcionskom opremom prevlazi originalno izdanje.

Posle više knjiga o teoriji i metateoriji psihanalize *Kritik des psychoanalytischen Simbolbergriffs* (1970), *Sprachzerstörung und Rekonstruktion* (1970), *Über den Gegenstand der Psychoanalyse oder Sprache und Interaktion* (1973), *Die Wahrheit der psychoanalytischen Erkenntnis* (1974), *Das Konzil der Buchhalter. Die Zerstörung der Sinnlichkeit. Eine Religionskritik* (1981) — Lorenzer se posvećuje osobenoj istoriji psihanalize. Sledić Fojdovo (Reud) uputstvo da se psihanaliza može najbolje razumeti ako se prati njen razvoj, Lorenzer na stogodišnjiku psihanalize (kao početak se uzima 1882. godina kad je završen tretman čuveće Ane O., a originalno izdanje knjige objavljeno je 1984.) nudi jednu arheologiju psihanalize. Ovu sintagmu stavlja je u podnaslov knjige, verovatno imajući u vidu posebnu konotaciju koju je arheologija stekla u psihanalizi. Predistoriju i ranu istoriju psihanalize Lorenzer razmatra u sklopu konstitutivnih odnosa između problema, predmeta saznanja i postupaka. Dakle, istorija psihanalize jeste teorija psihanalize primenjena na njen razvoj. Na taj način Lorenzer se i ovom knjigom uključuje u savremenu diskusiju o krizi teorijskih osnova psihanalize.

Problemsko područje psihanalize nalazi se na onoj strani života i iskustva koja nosi označku nesreće. Među mnogobrojnim nesrećama psihanalize je izdvojila neurotičnu patnju kao svoj predmet.

Predistoriju psihanalize čini socijalno i teorijsko ophodenje sa patnjom i patnicima (termin pacijent ukazuje na iskustvo trpljenja — patientia). Tu predistoriju Lorenzer započinje razmatranjem mesta u novovekovnom svetu onog iskustva koje se označava kao ludilo. Dok je u srednjem veku ludilo ukazivalo na hrišćansku onostranstvenost, u novom veku ludilo se premešta u kontekst socijalnog života. Ova prva »seoba ludila« — sekularizovanje ludila — dovela je do državnog reglementiranja, administrativnog, isključivanja svakog odstupajućeg ponašanja. Počev od sredine XVII veka otvaraju se specijalne institucije za izolovanje i nadzor nad odstupajućim ponašanjem — npr. Hôpital général u Parizu, 1956. godine. To su ustanove za »domestifikaciju ljudi«.

Most između srednjevekovne sakralne prošlosti i medicinske budućnosti neurotične patnje čine ostrvca medicinske nege koja su u početku bila ostaci arapske medicinske tradicije, a ne izrazi dominaritnog socijalnog stava. U XVIII veku još uvek se pribegavalo i remističko kovanju nesreće. Protiv sprege državne represije i novouvedenog ekonomskog izrabljivanja štićenika azila religija je ponudila staro pribježište.

Ipak, dominantan pravac sekularizovanja ludila doveo je do njegovog medikalizovanja. To je značilo zamenu stare državne moći, novom moći lekara koji sprovodi disciplinovanje, korigovanje prema zahtevima apstraktnog umu koji je nametnut kao univerzalna socijalna norma.

U ovom procesu medikalizovanja opsednutosti — koja će postati i psihanalitički predmet — Lorenzer otkriva i zanemarene, skrivene učinke hermeneutike humanizovanja: obećašće bolesnika dešava se upravo u odnosu u kome je lekar instanca moći koja nameće autoritet normiranog mišljenja i osećanja. I telesnost postaje mesto sprovodenja socijalne nor-

me. Već klasičnu predistoriju psihanalize koju čine shvatanja Bernhajma (Bernheim), Šarkoa (Charcot), Žanea (Janet) Lorencer tumači u ovom ključu asimetričnog odnosa moći lekara, značka i sugestivnog praktičara, i nemoćnog pacijenta čiji i duh i telo nose beleg žrtve socijalne represije.

Lorencerova arheologija psihanalize počiva naravno na pisanim dokumentima (spisi, izveštaji), ali ih Lorenzer čita u svom teorijskom ključu. Po njemu, psihanaliza je socijalna nauka, njen predmet čini interakcija individue i društva, želje i norme. Jedan biografski podatak: psihanalitičar Lorenzer je profesor socijalne psihologije na odseku za društvene nauke Univerziteta u Frankfurtu.

Preokret koji Fojdovo psihanalizu unosi u odnos pacijenta i lekara jeste, po Lorenzeru, istinska epohalna novina. U psihanalitičkom odnosu pacijent dobija ulogu subjekta sceničnog samog predstavljanja kome lekar prisvrtvuje da pažljivi slušač voden interesom za odgonetanjem smisla razorenog jezika i poremećene komunikacije. Na ovu pravalu intime (čiji je glavni sadržaj seksualnost), analitičar odgovara — to je druga Lorenzerova teza — prirodnoučnim idealom saznanja koji ga lično i institucionalno štiti po opasnosti povrede intimnosti. Nauka ide u susret intimnosti (dalje što je to dozvoljeno pravu), ali to iškustvo dočekuje strogim prirodnoučnim paradigmatima.

Ova napetost između intimnosti kao predmeta koji zahteva distancu i metode koja nudi zaštitu u vidu prirodnoučnih pravila — što karakteriše Fojdovo samozazumevanje — u Lorenzerovom razumevanju psihanalize preobražava se u nezaobilazan zahtev za hermeneutičkim izlaganjem smisla doživljaja. U još uvek aktuelnoj diskusiji o statusu psihanalize (da li je psihanaliza nauka, ili, kakva je ona nauka) Lorenzer zastupa stav da se psihanaliza nipošto ne sme podvrgavati prirodnoučnim kriterijumima saznanja jer su oni nepričereni odgonetanjem smisla iskaza, a oni čine osnovni psihanalitički materijal.

Lorenzerova rekonstrukcija predistorije i rane istorije psihanalize izvedena je sa samouverenosti koja ima pokriće u već razvijenom teorijskom stanovištu. Lorenzerov simbolički interakcionizam — a to je svakako jedan od legitimnih načina čitanja njegove teorije — čuva vezu sa Fojdovim učenjem o nagonima, a sam simbol posreduje između prirode i istorije, svesti i delanja, svesnog i nesvesnog. I terapija je shvaćena kao ponovno unošenje individualnih nagonskih konstelacija u komunikativni i delatni socijalni sklop.

Lorenzerovom shvataju razvoja psihanalize izloženom u knjizi *Intimnost i socijalna patnja*. *Arheologija psihanalize* uputila bih zamerku zbog teorijski zaustavljene socijalizacije psihanalize. I simetričan odnos lekara i pacijenta i emancipatorski potencijal psihanalize — uključeni su u šire socijalne i socijalno-teorijske sklopove, pred kojima Lorenzer zastaje. Adornovski motivi samosumnje bili bi dobra korekcija jednoj prebrzo zatvorenoj i zaustavljenoj socijalnonaučnoj internacionalnosti psihanalize.

Pored Lorenzerove knjige u poslednjem kolu »Psihe« objavljene su još sledeće knjige: Richard Senet (Sennett): *Nestanak javnog čovjeka*, Norman Braun (Brown): *Život protiv smrti*, Jurija Kristeva: *Moći užasa*, Sandor Ferenczi (Ferenczi): *Thalassa*. *Teorija genitalnosti* Hajnc Kohut *Analiza sebstva*. Psihanaliza je neposredan predmet Ferencijeve, Braunove, Kohutove knjige, ali psihanalizu kao osobito razumevanje ljudskog iskustva nisu mogle ignorisati ni druge knjige iz ovog kola.

Socijalnonaučnu intencionalnost najbolje reprezentuje, pored Lorenzera, američki teoretičar Richard Senet. U naslovu knjige *Nestanak javnog čovjeka* sadržana je autorova teza da se sa XIX vekom dovršio proces preobražaja javnog života koji bi se, parafrazirajući Rajla (G. Ryle) mogao označiti kao kategorijalna greška: javni život podvrgava se određenju i vrednovanju pomoći kategorija privatnog iskustva, što vodi svojevrsnoj tiraniji intimnosti. Senet izražava i kritičko upozorenje o socijalnim posledicama ove kategorijalne greške. »Spoznaja više nije bila proizvod društvenog saobraćanja.« (Str. 32). »Zajednica postaje oružje pro-

tiv društva... Ukratko vjerovanje u direktne ljudske odnose u prisnim razmjerima zavelo nas je da od svojeg razumijevanja stvarnih odnosa moći ne stvaramo smjernice vlastitog političkog ponašanja. Kao rezultat, sile dominacije i nejednakosti ostaju neosporene... Upravo strah od bezličnog života, upravo vrijednost što se pridaje prisnom kontaktu, stvara od shvaćanja civilizirane egzistencije — u kojoj se ljudi u raznolikosti iskustava osjećaju udobno, zapravo u njoj nalaze hranu — mogućnost dostupnu samo bogatima i dobro odgojenima. U tom smislu obuzetost prisnim stvarima je znak neciviliziranog društva.» (str. 447)

Ferencijeva provokativna knjiga o genitalnosti jeste biološka i simbolička analiza ontogenetske i filogenetske dimenzije polnog čina. U svakom polnom činu (počev od prvih kićmenjaka) Ferenci vidi sažeto ponavljanje razvoja i jedinke i vrste. Cilj polnog čina je vraćanje u majčinu utrobu i — u filogenetskoj perspektivi — u more kao prvobitnu netraumatiku sredini. »Posjedovanje kopulativnog organa, razvoj unutar majčine utrobe i nadvladavanje velike opasnosti isušivanja tvore nerazvorio biološko jedinstvo koje mora sačinjavati izvornu osnovu simboličke istovjetnosti utrobe s morem i zemljom s jedne strane, te muškog uđa sa djetetom i ribom s druge.« (str. 61).

Iz istog kategorijalnog sklopa Ferenci izvodi i kulturni razvoj čoveka. »... intervencijom ledenog doba ertočki osjećaj stvarnosti (koji je tad već dostigao genitalni stupanj razvoja), podvrgnut (je) ograničenjima koja su uslijedila, te (da) su genitalni porivi, neiskorišćeni kao takvi, bili korišteni za pojačavanje »više intelektualne i moralne aktivnosti.« (str. 80)

Ferenci ponavlja klasičnu psihanalitičku grešku: sparivanje žene i prirode, s jedne strane, i muškarca i kulture, s druge strane. »Žena je prirođeno razboritija i bolja od muškarca, kao poravnanje toga muškarac mora obuzdavati svoju brutalnost izraženijim razvojem inteligencije i moralnog superega... Smatram, međutim, da se organskoj prilagodenosti žene ne treba manje diviti no psihološkoj prilagodenosti muškarca.« (str. 117)

Ferenci deli s Fojdom usredosredotenost na prirodne nauke i na seksualnost, a u metodološkom smislu zalaže se za recipročne analogije. »... svi fizički i fiziološki fenomeni zahtijevaju metafizičko (tj. psihološko) tumačenje, a svi psihološki fenomeni metapsihološko (tj. fizičko) tumačenje.« (str. 10) Međutim, od mnogih kritika Ferenci se može zaštiti ako se njegova tumačenja shvate samo kao simboličke priče.

Kristeva, u sklopu rasredištenja dominantnog zapadnog subjekta koje zahteva i drugaći odnos prema jeziku, prema povesti i prema drugom uopšte, sučeljava se i subjekt sa onim iskustvima koja po »prirodi stvari« izazivaju izbacivanje, odbacivanje, sklanjanje, strepnju, gadenje — jednom reči, užas. Posle fenomenološkog pregleda zazornosti Kristeva se bavi psihanalitičkom teorijom »semiotičkom biblijskog gnušanja« i razmatranjem savremenog književnog iskustva (posebno kod L. F. Célinea). »Ova je knjiga upravo posvećena prikazivanju mehanizma subjektivnosti (koji ja smatram univerzalnim) na kojima počivaju taj užas i njegov smisao, kao i njegova moć. Suggerirajući da je književnost povlašteni označitelj tog užasa, nastojim ukazati na to da je ovakva književnost, književnost općenito, daleko od toga da bude manje vrijedna marginu naše kulture, kako je to naizgled prihvaćeno općim konzenzusom, poslednje kodiranje naših najskrovitijih i najtežih kriza i apokaliptičkih. Zazornost je ukratko druga strana religioznih, čudorednih, ideoloških kodova na kojima počivaju san pojedinaca i zatišje društvenih bura. Ti su kodovi njihovo očišćenje i potiskivanje. No, vraćanje onoga što je njima potisnuto sačinjava našu »apokaliptiku.« (str. 237—238)

Knjiga Normana Brauna *Zivot protiv smrti* može biti i podsećanje na vreme utopijske zanesenosti koja je u središte sveta stavila Eros. »Naravno, ono što treba ovom dićnom svijetu je malo više Erosa, a manje sukoba; a to je također potrebno i svijetu razuma.« (str. 359)

U podnaslovu knjige stoji *Psihanalitički smisao povijesti*. Braun je pokušao da preoblikuje psihanalizu u opštu teoriju ljudske prirode, kulture, povesti. »Ali, zahvaljujući Freudu i psihanalizu ima mogućnost da postane novi i

viši stupanj ljudske svijesti u cjelini, i rješenje za opću neurozu. Kao takva psihanalitička svijest može biti samo vizija mogućnosti ljudskog življenja koje se neće temeljiti na potiskivanju. Pošto je i sama do kulture psihanaliza može utjecati samo na povlačenje libida iz kulture i stvarnosti koja počiva na potiskivanju, i jedino rješenje koje bi mogla ponuditi jest potiskivanje libida i svijesti u pravcu mijenjanja stvarnosti.« (str. 178)

Posljednja knjiga iz ovog kola je Kohutova *Analiza sebstva*. Već sam naslov označava decentralizaciju u odnosu na klasičnu psihanalizu nagona: ovde je sebstvo predmet. »Predmet narcizma, tj. katekse sebstva (Hartmann), vrlo je široko i značajno područje, budući da se odnosi na polovicu sadržaja ljudskog uma, druga polovica su, naravno, objekti.« (str. IX) »... glavni predmet ove knjige koji nastoji objediniti dva cilja: dati dubinski opis skupine specifičnih normalnih i abnormalnih pojava u okviru općeg područja narcizma, i omogućiti razumijevanje specifičnog razvojnog stupnja koji je s njima uzajamno genetski povezan.« (str. XI)

U mitu, Psiha posle mnogih iskušenja na kraju ispija nektar besmrtnosti. U teorijskim artikulacijama nektar je postao svojstvo besmrtnosti duše.

Biblioteci »Psiha« svakako treba poželeti dugovećnost. Njena dosadašnja životna istorija dobra je zaloga i budućih uspeha.

optimizma kao da još jednom potvrduje, u istoriji njenog razvoja mnogo puta ponovljenu sklonost ljudske misli — sklonost dualizmu.

Radove okupljene u ovoj knjizi, iako po mnogo čemu različite, najlakše je, možda i najzanimljivije, grupisati u dve suprostavljene katgorije: *Frojd i Jestečnje antropološki pesimist*.

Za većinu autora Fojdova otkrića, saznanja i hipoteze o čoveku, o šamim njegovim temeljima, o suštini ljudske prirode, daleko su od vere u čovekove »ogromne« mogućnosti, od nade da on može doseći sreću, od optimizma u pogledu čovekovih izgleda da se istinski i trajno pomiri sa samim sobom i sa svetom u kojem živi. Po njihovom mišljenju ovo učenje, prema kojem je čovek biće snažnih ali neostvarenih i konstitucionalno neostvarivih želja (dakle, ne samo zbog spoljnih prirodnih, društvenih, kulturnih razloga) biće koje većito želi ono što dosegnuti ne može, biće većito raspeto između ljubavi i mržnje, dobra i zla, *nesumnjivo je pesimistično i skeptično* u pogledu čovekove racionalnosti, humanosti i slobode kao i u pogledu izgleda za suštinske promene. Svaki prilog iz ove grupe može se, otud, shvatiti kao deo mozaika na kojem su predstavljeni različiti oblici Fojdovog teorijskog pesimizma. Jerotić je tako usredsreden na razmatranje Fojdovog skeptičnog i pesimističnog pogleda na svet u odnosu na hrišćanstvo. Jovan Rašković u svom prilogu pokušava da pokaže kako iz Fojdove završne teorije instinkta nužno proizilazi potpuni terapijski pesimizam utemeljivac psihanalize. Radovan Kordić se bavi pristvom »načela dijalektike nagona smrti« i u samom principu zadovoljstva, odnosno, u uživanju; Novica Milić, Fojdovim skepticizmom u odnosu na mogućnost doseganja istine (gnoseološki skepticizam). Žarko Trebešanin daje sistematičnu, dobro utemeljenu i promišljenu analizu Fojdovog implicitnog i eksplicitnog teorijskog pesimizma, a Bora Kuzmanović — Fojdovog pesimističkog videnja odnosa pojedinka i zajednice.

Jedno od sledećih logičnih pitanja za ove autore, koji ne sumnjuju u pesimističnost Fojdove antropologije, tiče se *korena Fojdovog pesimizma*. Ove korene, podseća nas Jerotić, ako se izuzme Fojdova ličnost, pre svega treba tražiti u Fojdovom prihvatanju filozofskog dualizma nespiritualističkog pravca, zatim, u prihvatanju mehanističkog kauzaliteta i, konačno, u prihvatanju Darvinove ideje o borbi za opstanak kao bitnoj odrednici života.

Drugi autor koji se bavi ovim pitanjem, Bojan Jovanović, korene Fojdovog pesimizma vidi, takođe, u Fojdovom teorijskom pristupu, pre svega u prihvatanju dualističke usmerenosti, ali se više bavi njegovim metodološkim pristupom, kao ishodištem pesimističkih zaključaka. Za Fojdova tumačenja ljudske prirode on objašnjava vidi u metodološkim slabostima, kao što su: sklonost izrazitom redukcionizmu, pozitivističko potvrđivanje pesimističkih stanovišta zasnovano na očiglednosti koja je, zapravo, najvarljivija, neadekvatna primena teorije individualne psihologije na tumačenje porekla i prirode društva.

Ako se sada upitamo o *implikacijama* i stvarnim *društvenim posledicama* jedne ovake pesimistične i skeptične vizije sveta i čoveka, i zapravo, da li ona proizvodi pasivnost i mirenje sa sudbinom, u radu Žarka Trebešanina doći ćemo do dovoljno dobrih razloga za određan odgovor. Jer, već sam utemeljitelj psihanalize u svojoj pesimističkoj antropologiji našao uporište za radikalnu kritiku kulture, društva, društvenih institucija, ideologije, mora i vaspitanja. Fojd je, kako piše Trebešanin, izložio kritici hrišćanski i marksistički »humanizam« kao društvene utopije koje, budući da se temelje na pogrešnim antropološkim postavkama o čoveku, njegovoj tamno obojenoj slići čovekove prirode, upravo u vreme kada se socijalističke tvojstvene utemeljene na ne-realnom optimizmu »humanističkih« postavki o čoveku nezadrživo ruše, podržavajući istovremeno još jednu vrednost Fojdove teorije — prediktivnu. U tom kontekstu Fojdov skepticizam ima gotovo lekovito dejstvo, a vraćanje skepticizmu posle preteranog humanističkog

skepsa kao izazov i lek biljana trebješanin

Fojdov antropološki pesimizam,
priredio: Bojan Jovanović, DK
»Studentski grad«, Beograd, 1990.